

TÜRKİYE'DE
PARANOİD ETHOS
MURAT ÖNDERMAN

VakıfBank Kültür Yayınları: 0004
İnsan ve Toplum: 001

TÜRKİYE'DE PARANOİD ETHOS
MURAT ÖNDERMAN

Genel Yayın Yönetmeni
A. Tarık Çelenk

Tasarım ve Yayın Kimliği
Bülent Erkmen

Tasarım Uygulama ve
Yayın Standartları
Bariş Akkurt, BEK

Kapak Görseli
Orhun Erdenli

Yayın Danışmanı
Dr. Hasan Aksakal

Kitap Editörü
Ömer Şişman

Sayfa Uygulama
Gelengül Erkara

Son Okuma
Defne Asal

Tasarım Danışmanlığı
BEK

VakıfBank Kültür Yayınları
Saray Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdenez Caddesi
No:7/A1 – Kat 13,
Ümraniye 34768 İstanbul
Telefon: 0 216 724 2614
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr

Üretim ve Satış Müdürü
Hüseyin Esen

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş.,
2018

ISBN 978-605-7947-13-0

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
Ofset Yapımevi
Şair Sokak No: 4, Çağlayan Mahallesi,
34410 Kağıthane, İstanbul
Telefon: 0 212 295 86 01
Sertifika No: 12326

1. Baskı: Kasım 2018

TÜRKİYE'DE PARANOİD ETHOS

MURAT ÖNDERMAN

MURAT ÖNDERMAN

İstanbul Üniversitesinde siyasal düşünceler doçenti olarak çalışıyor. Sokaklarda fotoğraf çekmeyi, müziği ve hayvanları seviyor. Demokrasi teorisi, sosyal ve siyasal teori, siyaset psikolojisi, psikanalitik sosyoloji, Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısı başlıca akademik ilgi alanları.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	
009	
1. Giriş	
016	
1.1. “Normal” Paranoya ve Bireysel Paranoya	
039	
1.2. Paranoyaklar İktidar İlişkileriyle Neden Bu Kadar İlgilenirler?	
056	
1.3. Neden Paranoid Sendrom Değil de Ethos?	
063	
2. Paranoyaya “Psi” Sektöründeki Baskın Bakış Açısına Eleştirel Bir Yaklaşım	
073	
2.1. Ruhsal Rahatsızlıklara “Psi” Sektöründeki Baskın Bakış Açısının Özellikleri ve Eleştirisi	
075	
2.1.1. Tümüyle “Kötü” Bir Yaşantı Olarak Ruhsal Hastalık: Ruhsal Hastalıkların Olumlu Yönlerine Karşı Duyarsızlık	
078	
2.1.2. Ruh Hastalarından Gerçekliğe İlişkin Olarak Öğrenilecek Bir Şey Bulunmadığı Görüşü	
085	
2.1.2.1 Normal Düşüncenin Bir Özelliği Olarak Nesnellik	
090	
2.1.2.2. “Normal” Yanılsamalar	
094	
2.1.3. Ruhsal Rahatsızlıkların Medikal Bir Nitelik Taşıdığı ve Ayrı Bir Hastalık Türü Olduğu Görüşü	
098	
2.2. “Psi” Sektöründe Paranoyaya Baskın Bakış Açısı: Bireysel ve Yersiz Bir Düşünce Türü Olarak Paranoid Düşünce	
102	
2.3. Gerçekdışılık Paranoid Düşüncenin Özüne Ait Değildir: Bir Fazla Vurgulama (Aşırılık) Fenomeni Olarak Paranoid Düşünce	
111	
2.3.1. Gerçekdışı Olmayan “Hezeyanlar” ve Yanılsamalar	
111	
2.3.2. Kendine Yontucu “Normal” Eğilimlerin Bir Aşırılığı Olarak Paranoid Düşünce	
121	
2.3.3. Paranoid Hezeyan Ekonomik Bir Psikik Fenomen Midir? Aşırı Katheksisin Bir Sonucu Olarak Paranoid Düşünce	
130	
2.4. Paranoyanın Kendi Başına Bir Ruhsal Hastalık Olarak Görülmesindeki Zorluklar	
136	
2.5. Bireysellik Paranoid Düşüncenin Ayırt Edici Bir Özelliği Değildir	
142	
2.6. Paranoid: Kuşkucu mu, Yoksa Emin mi?	
147	
2.7. Paranoid Yanılmazlık Düşüncesi	
152	

3. Paranoyaya Sosyal Bilimsel Bir Bakış Açısı Önerisi
156
- 3.1. Sosyal Yanılsamalar ve Sabit Fikirler
158
- 3.2. Hem "Aşırı" Ahlakî Hem de Ahlakdışı (Amoral) Bir Fenomen Olarak Kolektif Paranoya
179
- 3.3. Normaller Kurallara Ne Zaman Uyulması Gerekliğini de Bilirler: "Normal" Sapkınlık ve Bir Sapkınlık Türü Olarak Paranoid "Aşırı" Uyumluluk
188
4. Türkiye'de Kurucu ve Kurumlaşmış Bir Yapısal Öge Olarak Paranoid Düşünce
195
- 4.1. Türkiye'de Paranoid Ethosun Öğeleri ve Sosyo-Kültürel Nedenleri
196
- 4.1.1. Türkiye'de Hasımların Birbirini Ahlakî Bir Özne Olarak ve Ahlaken Eşit Görmelerindeki Güçlük: Yüksek Sosyal ve Siyasal Güvensizliğin Nedeni Olarak Ahlakın Etki Alanının Grupla Sınırlılığı ve Rakiplerden Ahlaka Aykırı Davranış Beklentisinin Yüksekliği
200
- 4.1.1.1. Hasımlardan Ahlaka Aykırı Davranış Beklentisinin Yüksekliğinin Başlıca Siyasal Nedeni: Türk Toplumundaki İktidar Boşluğu
208
- 4.1.1.2. Parçalanmış İktidarın Bir Ürünü Olan Amorf Benlik ve Paranoya
214
- 4.1.1.3. Baskın Holistik Kültürün Genel Normların İçselleştirilmesini Desteklememesi
220
- 4.1.1.4. İktidarın Kendini Bireysel Öznellik Dolayısıyla Üretememesi: Yetersiz ve Aşırı İktidarlar ve Paranoya
228
- 4.1.1.5. Türkiye'de Uzlaşmaz Siyasal Düşünceler Sorunu
234
- 4.1.1.6. Zarar Görme Beklentisinin Bir Diğer Nedeni: Misillemecilik veya Reflekste Bulunma Eğilimi ve Sembolik Destekleri
236
- 4.1.2. Bir Grubu Bir Anlaşmazlık Konusunda Destekleyenlerin Onu Bütün Anlaşmazlıklarda Destekleyeceği İnancı: Türdeşliğin Vurgulanmasıyla Kutuplaşma Eğiliminin Yüksekliği Arasındaki İlişki
242
- 4.1.3. "Söylentisi Gerçekleşmesinden Beten": Komplo Kuramları ve Ahlakî Panikler
251
- 4.1.4. Karşıt Gruplar veya Üyeleri Arasında Dolayımınmamış Çatışma Beklentisi ve Tümgüçlü Bir Merkezi Otorite Arayışı
255
- 4.1.5. Kötülüklerin Gruplar Arasında Eşit Dağılmadığı İnancı (Merkezilik) ve Tehlikeli Kirlilikler
268
- 4.1.5.1. Türk Toplumunda "Kasıtlı" Davranış Beklentileri
268
- 4.1.5.2. Hasımları Değersizleştirme veya Tehlikeli Kirlilikler
272

4.1.6. Haklılığın Sürekliliği, Doğru Düşünmeye Atfedilen Vurgulanmış Önem veya Savunmacılık	278
4.1.7. Karşıt Grupların Haksızlığının Sürekliliği veya Suçlayıcılık Eğiliminin Yüksekliliği	286
4.1.8. Bölünme Korkusu Türdeşliğin Vurgulanmasının Sonucu Mudur?	289
4.1.9. Elitizm ve Paranoya: Türk Elitleri Arasında Elitizm Neden Bu Kadar Güçlü veya Her Elit Elitist Olmak Zorunda mı?	295
4.1.10. Çatışmaların Asli ve Sürekli Bir Tarafı Olarak Devlet ve Toplum Kurucu Fazlalık Düşüncesi	312
4.1.10.1. Toplum Kurucu Fazlalık Düşüncesi ve Otoriterlik	312
4.1.10.2. Toplum Kurucu Fazlalığın İşlevlerini Gördüğü Varsayılan Devletin Yalıtılması ve Bunun Paranoid Ethosa Katkısı	321
4.1.10.3. Siyasal Sorumluluğun Toplumca Devlete Devri ve Paranoya	330
4.1.10.4. Bir Anti-Hümanizm Olarak Araşsalılık Ve Paranoid Düşünce	335
4.1.11. Paranoid Düşüncenin Otoriter Düşünce Den Bir Farkı Var mıdır? Türkiye’de Otoriterliğin Genel Yapısı	338
4.1.12. Türkiye’de Sağ ve Sol, Laikçi ve Teokratik Sabit Fikirlilikler	348

4.1.12.1. Otoriter Bir Yerli Malı Kavram Olarak “Aydın” ve Türkiye’de “Aydın” Konumu	348
4.1.12.2. Ortak Sadakat Nesnelere, Geçmiş ve Karşıt Gruplara Yönelik Çift-Değerlikli Bakış Açılarının Desteklenmemesi	351
4.1.12.3. Fundamentalist Düşüncenin Bir Örneği Olarak Devlet Kurucu İrade Doktrini	355
4.1.12.4. Türkiye’de Otoriter Zihniyetin Resmi Retorikle Dini Muhalif Söylemin Ortak Noktalarındaki Yansımaları ve Karşıt Grupların Geçmişteki Anti-Demokratik Farklı Dönelere Duydukları Özlem	359
4.1.13. Türkiye’de Otoriter Zihniyetin Ürünlerinden Biri Olarak Polemikçilik ve Çekişmecî Siyasete Katkıları	368
4.1.14. Türkiye’de Paranoid “Aşırı Normatif” Davranış ve Eğilimler	376
4.1.14.1. Bir Paranoid “Aşırı Normatif” Kolektif Davranış Türü Olarak Linç	376
4.1.14.2. Bir Paranoid “Aşırı Normatif” Eğilim Olarak Kırtasiyecilik ve Legalizm	379
4.1.14.3. Bir Paranoid “Aşırı Normatif” Tutum Olarak “Dava”cılık	381
4.2. Türkiye’de Paranoid Sosyal Düşünce, Algılama ve Davranışları Destekleyen Bazı Önemli Kültürel ve Toplumsal Mekanizmalar	383

4.2.1. Utanca Dayalı Sosyal Kontrol ve Paranoid Düşünceler	4.3. Psikanalitik Temel Karine Grupları Kuramı ve Türk Toplumu
383	402
4.2.2. Kolektivistik Benlik ve Paranoid Yüksek Kamusal Öz-Bilinçlilik	5. Sonuç: Türkiye’de Hüküm Süren Paranoid Ethos Ancak Kolektivist- Otoriter Zihniyet Zayıflayınca Etkisizleşebilir
388	409
4.2.3. Kolektif Başarısızlık Duygusu ve Kolektif Paranoya	6. Bir Çözüm Önerisi: Nietzscheyan Bir Çoğulcu Demokrasi Anlayışı Olabilir mi?
391	418
4.2.4. Türk Toplumu Bir Risk Toplumu Değildir: Paranoid (Ölmek Var, Dönmek Yok) ve Manik (Bir Şey Olmaz!) Kahramanlıklar	Kaynakça
395	436
4.2.5. Türk Toplumunda Maddi Olmayan Sömürü Biçimleri ve Paranoya	
398	

ÖNSÖZ

Genellikle “insanlık durumuna” ilişkin bir konuyu bilimsel açıdan a) biyolojik b) sembolik veya dilsel c) toplumsal d) kültürel e) bireysel f) ilişkisel g) tarihsel h) ekonomik ı) hukuki j) politik düzlemlerde ele almak olanağı var. Böyle birçok bilim dalının ilgi alanına giren konular veya nesnelere hakkında yazmak, kendine özgü zorlukları da beraberinde getiriyor. İnsan davranışlarının çokboyutlu olduğunu ve belirtilen bilim dallarının bunlardan sadece birini ele aldığını düşünmek de bu zorlukları her zaman ortadan kaldırmıyor. Öte yandan, disiplinlerarası çalışmaların da bu güçlüklerin önüne geçtiği söylenemez. Disiplinlerarasılığın bir çalışmanın bu inceleme eksenlerinin ikisinin veya birkaçının üzerinden gerçekleştirilmesini gerektirdiğini ileri sürmek zor. Diğer bir deyişle, disiplinlerarası bir çalışma, yan yana getirilmiş veya birlikte yapılmış iki veya birkaç çalışma değil. Öte yandan, indirgemeci bir bakış açısının disiplinlerarası çalışmalardan beklenenlere hizmet etmediğini ileri sürebiliriz. Bu indirgemeci bakış açılarında, diğerlerinin yanında, tüm toplumsal olguların insan doğasının, psikolojik özelliklerine indirgenebileceğini (örneğin tüm toplumsal kurumların bireylerin belirli ihtiyaçlarını karşılamak üzere

kurulduklarını) veya insan davranışlarının sadece kültürün veya toplumsal yapının etkileriyle açıklanabileceğini ileri süren yaklaşımlarda da rastlayabiliyoruz. Öte yandan, farklı düzlemlerde yer alan olguların veya süreçlerin birbirlerine etkilerine veya etkileşime dayalı bakış açıları da özellikle geniş kapsamlı sosyal olayların veya kurumların incelenmesinde pek yararlı olamıyor. Dolayısıyla ortada bir sorun olduğunu kabul etmek gerekiyor. Zira bir yandan da disiplinlerarası araştırmalara ihtiyaç olduğu görülüyor.

Bazı noktalarda disiplinlerarası sayılabilecek olan bu metnin yazılmasında, benzer başka metinlerde de karşılaşılan sorunlardan tamamen uzak kalabildiğimi söyleyemem. Paranoya gibi kuvvetli bireysellik vurgusuna sahip olan bir fenomeni sosyo-kültürel bir zeminde ele almak bazı zorlukları da karşılamayı gerektiriyor. Ne var ki en azından bu metnin ana konusunu oluşturan Türkiye’de paranoid ethosun ele alınması bakımından, oldukça tutarlı kalabildiğimi zannediyorum. Keza paranoyanın psikiyatrik ele alınış tarzının bazı özelliklerini eleştirirken bile, sosyo-kültürel bakış açısına dayanan bir duyarlılığı büyük oranda koruyabildiğimi düşünüyorum. Bu metnin kısmen disiplinlerarası bir niteliğe sahip olması, konuyla ilişkili olan birçok bilgi dalının bakış açılarının veya metodolojilerinin hep bir arada bu metne taşındığı anlamına gelmiyor. Tersine, en azından metnin ana konusu açısından belirtilmesi gerekir ki, bu, belirli bir *sosyal bilimsel* bakış açısının rehberliğinde, en başta psikiyatri ve psikoloji olmak üzere, ilişkili bazı diğer bilgi dallarından elde edilen verilerin bu metne bazen aynen, bazen eleştire-

lerek ama genellikle bir *çıkış noktası* olarak dahil edilmesi anlamını taşıyor. Psikolojide veya psikiyatride benimsenen bakış açılarına göre neden olarak görülen bazı etmenler, sosyal bilimsel bakış açısında bir sonuç olarak ele alınabilir. Bu metinde de çoğu kez öyle yapılıyor. Öte yandan, yazar sosyal bilimlerin bir bütün olduğuna ve burada her zaman bir alandan diğerine açılan bir kapı olduğuna inanmaktadır.

Bir sosyal bilimsel bakış açısına göre, birey de bir sosyal üründen başka bir şey değil. Oysa psikoloji biliminde birey, ruhuyla bir tözdür. Diğer bir deyişle, psikolojide bireylerin ayırt edici özelliklerini doğuştan kazandıkları görüşü *baskın* bulunmaktadır. Sosyal psikoloji büyük ölçüde, toplumu bir öznenin nesnesi veya basit bir uyararı olarak ele almaktadır. Psikiyatri ise giderek daha da medikalleşmekte ve insanı tümüyle bir organizma gibi görme yolunda ilerlemektedir. Bu üç bilim dalı da büyük ölçüde bireyci temellere sahip. Dolayısıyla insan davranışlarıyla ilgilenen bilimler, temel kavramsal yapılarında genel bir uyum sergilemekten uzaklar. Bilim şubeleri arasındaki bu ayrılıklar, biraz da birbirlerinden kopuk olmalarından kaynaklanıyordu. Kendilerine günümüzde vazgeçilmez bir yer edinen disiplinlerarası çalışmalar, belki bu mesafeyi biraz azaltabilir ve en azından birbirlerine göreceli olarak yakın bilim dallarının birbirlerinin perspektiflerini de göz önüne almalarına bir zemin hazırlayabilir.¹ Nitekim bugün psikolojide ve özellikle psikanalitik

1. Bu çalışmanın dayandığı ilkeler, kanıtsız ve dolayısıyla dayanaksız, hatta fantastik bulunabilir. Ülkemizde pozitivist bilim anlayışının baskın bulunması ve bilimde imgelemin işlevine ilişkin olumsuz bakış açısı nedeniyle, bu saptamaya olumsuz bir

psikolojide nesne² ilişkilerine verilen önem ve bu konudaki bilimsel gelişmeler göz önüne alındığında, “sosyal olgular”ı açıklamakta psikolojiden, nesnesi topluluktan soyutlanmış bireyler olduğu için yararlanılamayacağını iddia eden Durkheimcı görüş gözden geçirilmeye muhtaç görünmektedir.

Türk akademisyenlerin disiplinlerarası veya çok disiplinli çalışma yapma koşullarının oluşmuş olduğunu söyleyebilmek zor. Her şeyden önce, Türkiye’de disiplinlerarası akademik jüri oluşturma geleneği yok. Bu durum disiplinlerarası akademik çalışma yapan kişilerin daha yüksek bir akademik statüye geçmelerini geciktirebiliyor. Bunun yanında, birçok akademisyenin entelektüel *merakı* kendi resmi veya kurumsal çalışma alanının sınırlarının ötesine pek geçmiyor. Başka bilim veya düşünce alanlarıyla ilgilenen bilimadamları ise, bu ilgilerini daha çok hobi düzeyinde tutuyor ve kendi çalışma alanlarına pek taşımıyorlar. Bundan dolayı Batıda örneklerine sıkça rastlanan dilbilimci, filozof, psikanalist, sosyolog veya psikanalitik sosyolog gibi sıfatları başarıyla *birlikte* taşıyabilen, hatta uluslararası üne sahip ve

yargının eşlik etmesi olasılığı oldukça yüksek gibi görünüyor. Bilimde imgelemin bir yerinin olmadığına inananlara, örneğin Karl Marx’ın alt (yapı)-üst (yapı) metaforlarını nasıl ürettiğini, hukukun hangi anlamda ekonominin “üstünde” yer aldığını, millet “olgu”sunun doğmamış ve ölmüş insanları nasıl içerebildiğini, tüzel kişi gibi bir metaforun hukuk biliminde ne işinin olduğunu sormak isterim. Buna rağmen, bu çalışma ayrıca veya özel olarak yapılmış bir araştırmadan yola çıkmamakla birlikte, geniş bir biçimde dokümanite edilmiş ve daha önce yapılmış bazı ampirik araştırmaların sonuçlarıyla da “desteklenmiştir”.

2. Burada ve benzer bağlamlarda nesne kavramı bireylerin içsel dünyalarının bir parçasını oluşturan imgeleri veya figürleri göstermektedir. Bu imgelerin kökeni dış dünyada veya tamamen imgesel olabilir.

eserlerinin taşıdığı nitelikler bakımından belirli bir akademik çalışma alanına sokulmaları neredeyse imkânsız olan kişilere Türkiye’de ne yazık ki pek rastlanmıyor.

Türk toplumunun bir statü toplumu olmasının da etkisiyle, çoğu Türk sosyal bilimcisi böyle belki üç dört kat çalışmayı gerektiren girişimlerde bulunmaktansa, kendi meslek alanının güvenceli ve genellikle katı bir şekilde tanımlanmış geleneksel sınırları içinde çalışıp bir an önce ilerlemeyi tercih ediyor. Aynı nedenlerle, bu kişiler başka bir alanda yapılan çalışmalara da yeterince ilgi göstermiyorlar. Oysa belirli bir sosyal bilim alanının “sınırları” içinde yapılan bir çalışmaya yönelik en güçlü eleştiriler, çoğu zaman bir yan alanda çalışan bilimadamlarından gelebilir diye düşünüyorum.

Bu kitap Türkiye’deki baskın toplumsal kültür, iktidar ve benlik arasındaki ilişkilere, daha doğru bir deyişle kültür ve iktidarın kendini üretme mekanizmalarına odaklanan bir dizi çalışmanın belki de son halkasını oluşturuyor. Bu tekil metinde Türkiye’deki yüksek düzeyde sosyal ve siyasal güvensizlik üreten ilişkileri, kültürel, sosyal ve siyasal bağlamları içinde ele almaya çalışırken baskın kolektivist eğilimi farklı görünüşleriyle paylaşan karşıt gruplar ve üyelerinin birbirlerinden neden sürekli *ahlakdışı* davranışlar bekledikleri sorusunun yanıtlarını bulmaya odaklandım. Türkiye’deki paranoid ethosun nedenlerinin öncelikle *ahlaki* olduğunu düşünüyorum.

Türkiye’de farklı düzlemlerde karşımıza çıktığı için kolaylıkla fark edilemeyen veya tüm boyutlarıyla değerlendirilemeyen ahlaki bir açmaz, toplumsal dayanışmayı

derinlemesine etkiliyor. Bir yanda bireyi nihayetinde topluluğa tabi kılan, kültürel düzlemde baskın ama devletçe de özel olarak desteklenen kolektivistik bir ahlak, diğer yanda sadece belirli bir alt topluluğa değil de, ulusal topluluğa hitap eden *evrensel topluluksal değerlerin*³ bireylerce özel bir sosyal destek veya bu yönde irade belirten etkin bir otoritenin yönlendiriciliği olmaksızın, kendi davranışlarıyla hayata geçirilemiyor olmasından,⁴ diğer bir deyişle köklü *tekilcilikten* (particularism) kaynaklanan yüksek düzeydeki ve etkisini çok çeşitli düzeylerde gösteren sosyal ve siyasal güvensizlik, aynı derecede güçlü biçimde karşımıza çıkıyor. Buna paralel olan ve bunun kadar önem taşıyan diğer bir açmaz ise, bir yanda *meta-toplumu* kurucu bir fazlalığın işlevlerini gördüğü düşünülen ve baskın kolektivist ahlakı ellerindeki neredeyse bütün olanaklarla destekleyen bir resmi yönetici elit grubunun, diğer yanda ise iktidarın tekilselci ilişki ağları içinde aşırı derecede parçalanmasından kaynaklanan bir iktidar boşluğunun bulunmasıdır. Hiçbir Batılı sivil toplum, iktidarı Türkiye’de olduğu kadar parçalayamamıştır. Yüksek sosyal ve siyasal güvensizlikte bunun da önemli bir payı var.

Her zamanki gibi, teşekkür etmekten en fazla mutlu

3. Evrensel topluluksal değerler için bkz. Shalom H. Schwartz, “Individualism-Collectivism: Critique and Proposed Refinements”, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 21, No. 2, June 1990, s. 141.

4. Karş. Robert A. LeVine, “Infant Environment in Psychoanalysis: A Cross-Cultural View”, *Cultural Psychology: Essays on Comparative Human Development*, James W. Stigler, Richard A. Shweder, Gilbert Herdt (eds.), Cambridge University Press, Cambridge, 1992 içinde, s. 471.

olduğum kişilerin argümanlarıyla düşüncelerimin olgunlaşmasına katkıda bulunan lisansüstü ve lisans öğrencilerim olduğunu düşünüyorum. Bu metnin kısa bir süre içinde okuyucusuyla buluşmasını sağlayan Vakıfbank Kültür Yayınları'na ve onun değerli yöneticisi sayın Hasan Aksakal'a içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Rumelihisarı

9 Ekim 2018

1. GİRİŞ

Türkiye’de holistik veya ilişkisel bir hayat, topluluk, ilişki, ahlak ve benlik anlayışı egemen bulunuyor. Bu genel holistik dünya veya hayat görüşünün toplum anlayışına yansıma biçimi kolektivizm, siyasal zihniyette karşımıza çıkan görünümü ise komüniteryanizmdir. Komüniteryanizm, bireylerin genel olarak belirli topluluk biçimlerine bağlılığa, bireysel özgürlük taleplerinden daha fazla değer vermeleri olarak da tanımlanabilir.¹ Bu anlayış ahlakın etki alanını iç grupla² sınırlayarak, farklı grupların ve üyelerinin birbirlerine karşı farklı davranışlarda bulunmalarına, diğer bir deyişle çifte standartlığa yol açıyor. Ahlakın tekinselliği özellikle yabancılar arasındaki ilişkilerin ahlaki bir boşlukta gerçekleşmesine yol açıyor. Kolektivizmin³ Türk toplumunda eskiden olduğu gibi bugün de, bazen biçim değiştirmiş olarak epey etkili olduğunu, hatta baskın kültürel eğilimi oluşturduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.⁴ Dolayısıyla bu inceleme, belirtilen kültürel eksen üzerinde yürüyecektir. Bunu yaparken çoğu kez bir kültü-

1. Daniel A. Bell, “A Communitarian Critique of Authoritarianism: The Case of Singapore”, *Political Theory*, Vol. 25, No. 1, February 1997, s. 8.

2. Türk toplumsal hayatında iç grupların yeri ve önemi hakkında genel bir saptama için bkz. A. Selami Sargut, *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 143.

3. Burada ve bundan sonra kolektivizm terimini komüniteryanizmi de kapsayacak şekilde kullanıyorum.

4. A. Selami Sargut kolektivizmin Türkiye’deki öneminin Türk toplumunun kolektivizmi önde tutan bir kültürün ürünü olduğunun belirtilmesine izin verecek kadar fazla olduğunu belirtmektedir (Sargut, s. 185). Yazara göre Türk toplumunun kolektivizmi önde tuttuğuna kuşku yoktur. Bu konuda hem dış kaynaklı araştırmalar hem gözlemler hem de içteki araştırmalar birbirini doğrulamaktadır (Sargut, s. 225).

rel eğilim olarak kolektivizme dolaysızca eğilmekten çok, onun Türkiye'deki bazı öngörülmesi zor veya beklenmeyen sonuçları üzerinde durmaya çalışacağım. Kolektivizmin bu beklenmeyen sonuçları arasında en başta geleni ve konumuz açısından özel bir önem taşıyanı, yol açtığı ahlaki anomidir. Bir toplumsal pratik olarak *amoral bireycilik* (egoizm) Türkiye'de oldukça yaygındır ve ayrıca ele alınmayı gerektirmektedir. Bu pratiğin *ahlaki bir bireyciliği* gerektiren Batılılaşmanın bir sonucu olmaktan çok, baskın kolektivizmin beklenmeyen bir ürünü olduğunu düşünüyorum. Bir toplumsal pratik olarak amoral bireycilik, özellikle, aynı grubun üyesi olmayan kişilerin veya yabancıların ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Kolektivistik, dolayısıyla holistik bir dünya ve hayat görüşünü paylaşan farklı grupların ve üyelerinin, özellikle bu gruplar toplumsal konularından kaynaklanan farklı çıkarların peşindeyseler, birbirlerine karşı farklı muamelelerde bulunmalarıyla sıkça karşılaşmaktadır. Bu eğilimin sosyal güvensizliği artırdığına şüphe yoktur. Diyebiliriz ki, Türk toplumunda sosyal ve siyasal güvensizliğin bu derecede yüksek olmasının başlıca nedeni, kolektivizmin ürettiği bu çifte standartlı davranış eğilimidir. Türkiye'de siyasal gündemi belirleyen çatışmaların tarafları, hep farklı görünüşleriyle kolektivist düşünceleri savunan gruplar olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında resmi güçleri en fazla meşgul eden karşıt hareketlerin özneleri Kürt aşiretleridir. Bu aşiretler geleneksel kolektivist bir yapıyı yaşatıyorlardı ve durum halen de değişmiş değildir. Türkiye'de etkili

bir güç olan ordunun ileri gelenleri, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, modern millet kavramıyla ifade edilse de, nihayetinde kolektivistik bir monist toplum tasarımı- nı savunmuş ve ellerindeki olanaklarla desteklemişlerdir. Çokpartili siyasal hayata geçildikten sonra, Demokrat Parti iktidarı döneminde iktidar tarafı milleti temsil ettiğini ileri sürerek muhalefetin etki alanını daraltmaya girişmiş, bunu yaparken yine bütünsel bir millet kavramına dayanmıştır. Yetmişli yılların sonlarıyla seksenli yılların başlarına damgasını vuran silahlı iç çatışma döneminde ana hatla- rıyla tarafların biri kolektivist-milliyetçi iken, diğer taraf kolektivist-solcudur. Günümüzde çatışma bir yanda ko- lektivist-milliyetçi-laiklerle kolektivist-dindarlar arasında, diğer yanda bu kesimlerle kolektivist-Kürt ayrılıkçı güçler arasında cereyan etmektedir. Kültürel bir yönelim olarak kolektivizmin bu çok farklı toplumsal veya siyasal odakla- rın üzerinde bu ölçüde etkili olması, heterojen bir toplumsal yapısı olan toplumlarda kültürün dayanışmanın temeli olmak bir yana, kendi başına ne kadar çatışma üretebilece- ğine işaret etmektedir.

Türk toplumundaki güçlü ve istikrarlı paranoid dü- şünce ve davranış eğilimleri, nihayetinde, ahlaki *genel* hak- larca desteklenen hukuki genel normların, bazı kültürel nedenlerle yeterince etkili olamamasına bağlanabilir. Tür- kiye’de *ahlakın etki alanı gruplarla sınırlı olma eğilimi göster- meseydi, sosyal ve siyasal paranoya bu kadar güçlü olamazdı. Ne var ki bu durumun değişmesi için ahlaki bireyciliğin güç- lenmesi gerekiyor ki, Türkiye’de en zor olan şeylerden biri*

bu. Türkiye’de bireylerarası veya soyut bireylere hitap eden formel veya modern bir ahlak güçlenmeksizin ne güçlü bir otorite arayışı ne de ondan ayrılması zor olan paranoid düşünceler zayıflayacaktır. Modern toplumlarda fazla sayıda olmayan ahlaki ideallerden biri, belki de en başta geleni ahlaki eşitlik düşüncesidir.

Türkiye’de tekilciliği (particularism) başka bir düzlemde, hiyerarşik ilişkiler düzleminde destekleyen önemli bir kültürel yönelim daha vardır ki o da otoriter zihniyettir. *Otoriter zihniyetin ayırt edici özelliklerinden biri tekilci olmasıdır.* Bu zihniyete göre, farklı hiyerarşik konumlarda bulunanlar arasındaki ilişkilerde tarafların ahlaki ödevleri ve hakları aynı değildir (Türkçedeki “büyükleri saymak, küçükleri sevmek” deyişindeki gibi). Otoriterlik ancak tekilci bir sosyo-kültürel zeminde güçlenebilir ve evrenselcilikle zayıflar. *Otoriter zihniyetle paranoid düşüncenin özellikleri arasında önemli özdeşlikler ve yakınlıklar bulunmaktadır.* Bunlar birbirine son derece yakın ve birbirini destekleyen yönelimlerdir. Bu çalışma *Türkiye’de hem çevredeki hem de merkezdeki güçlerin ortak bir özelliği sayılabilecek olan otoriter zihniyete değinmeksizin çok eksik kalırdı.* Bu noktada çalışmamız, Türkiye’deki demokrasi sorununun incelenmesini gerektiriyor. *Liberal demokrasinin hem çoğulcu hem de evrenselci bir normatif anlayışı birlikte gerektirdiği düşünülürken, Türk toplumdaki paranoid zihniyetin yol açtığı sorunların çaresinin liberal demokrasinin güçlenmesi olduğunu ileri sürebiliriz.*

Siyasal paranoya üzerine bir kitap yazmış olan R. S. Robins ve J. M. Post’un belirttiklerine göre, paranoyanın

özelliklerini kuşku, merkezilik veya sürekli hedefte olma algısı, büyülenmecilik, düşmanlık, özerkliğin yitirilmesi korkusu, yansıtma ve kuruntulu (delusional) düşünce oluşturuyor.⁵ Türkiye’de yazarların bireysel paranoyaya ilişkin olarak belirttikleri bu özelliklerin çoğunun sosyal ve/veya siyasal düzeyde kayda değer karşılıkları mevcut gibi görünüyor. Ben bu metinde özellikle 1980 sonrası Türk siyasal ve sosyal hayatının bazı özelliklerine değinmeye çalıştım. Ne var ki yaygın görüşün aksine, bu özelliklerin bir sapmayı ya da istisnayı gösterdiğini düşünmüyorum. Bu özelliklerin başlıcalarını 1982 Anayasasında saptamak mümkün. 1982 Anayasasıyla belirli bir deneme yanılma (1960 Anayasası dönemindeki gibi) sürecinden sonra varılan ve Türk toplumu ve siyaseti açısından birçok bakımdan işlevselliği yüksek olan bir düzenlemeyle karşı karşıyayız. *Bu özellikler, nihayetinde sosyal yapısal etmenlerden çok, kültürel nedenlerden kaynaklanıyor.* Böylece incelememiz, paranoyanın kültür-bağımlı bir fenomen olduğunu ileri süren görüşle⁶ uyumlu bir zemin üzerinde ilerleyecektir. *Türkiye’deki baskın kültürün yukarıda betimlediğimiz bu paranoya üretici boyutu, hukukiliğin legalizme, yönetimin bürokrasiye, bürokrasinin kırtasiyeciliğe çevrilmesinde önemli bir etkidir.* Bu özellikler bilinemeyene, öngörüleemeyene, kontrol edilemeyene karşı neredeyse fobik düzeyde bir paranoid korku yaratmaktadır. Bu metinde önce bu özellikleri ayırt etmeye, sonra

5. Robert S. Robins, Jerrold M. Post, *Political Paranoia: The Psychopolitics of Hatred*, Yale University Press, New Haven, 1997, s. 7-35.

6. Edward E. Malkin, “Stoicism and Paranoia”, *Psychiatry*, Vol. 38, May 1975, s. 191.

arkalarındaki kültürel etmenleri incelemeye çalışacağım. Türkiye'deki baskın paranoid *dünya veya hayat görüşünü* özellikle iki boyutuyla, ahlaki ve grupsal yönleriyle ele almaya çalışacağım. Bu ikisi arasındaki bağ, Türkiye'de ahlakın büyük ölçüde grup içi bir fenomen olmasıdır. Diğer bir deyişle, ahlakın etki alanı büyük ölçüde grupla sınırlıdır. Türkiye'de paranoid fenomenin kültürel nedenleri arasında tekilcilik öne çıkmaktadır. Ne var ki ahlakın etki alanının grubun sınırlarıyla örtüşmesi, baskın bir kültürel yönelim olan kolektivizmden kaynaklanmaktadır. Buna, Türk toplumunun yapısının dini, etnik, dilsel ve ideolojik açılardan aşırı derecede olmasa da, oldukça heterojen bulunması da eklenince, gruplar arasındaki ilişkilere yüksek düzeyde güvensizlik üreten düşünce ve algılamaların damgasını vurması kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısıyla *bu metinde paranoya psikolojik veya biyolojik kökenli bir bireysel rahatsızlık veya bir yersiz düşünce ya da hezeyan⁷ türü olması ekseninde değil, bazı sosyal beklentilerin, düşüncelerin, gruplar arasındaki ilişki ve etkileşimlerin niteleyici bir öğesi olarak ele*

7. Bu ve benzer terimlerin Türkçeye çevrilmesinde ortak bir yönelimin olmadığı gözleniyor. Örneğin İngilizce *delusion* kelimesi bazen *hezeyan* bazen de *sanrı* olarak çevriliyor ki, bu ikincisinin sık sık *hallucination* karşılığı olarak da kullanıldığına rastlanıyor. Biz bu metinde *delusion* karşılığı olarak genellikle *hezeyan*, bazen de *kuruntu* kelimesini kullanıyoruz. *Illusion*, *delusion* ve *hallucination* kelimeleri ve Türkçe karşılıkları (yanılsama, hezeyan, sanrı) literatürde zaman zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bunlar arasındaki farklar şu şekilde özetlenebilir: Sanrıda bireyin kendisinden kaynaklanan algı yanılgıları varken; yanılsamada (*illusion*) algı çarpıklıklarını başkaları da paylaşmaktadır. Yanılsamalar bu anlamda geneldir (perspektif algısında olduğu gibi). Duyusal algılamalardan çok, kanı ya da düşüncelerin biçimleriyle ilişkili olan kuruntular çok kez yersiz olmalarına rağmen, bazen gerçek de olabilir.

alınacaktır. Bu beklentilerin veya düşüncelerin paranoid bir nitelik taşıyor olması, çoğunlukla *grup hayatının doğasından kaynaklanan karşılıklı grupsal önyargılarla* ilişkili olmakla beraber, farklı grupların birbirlerinden beklentilerinin her zaman yanılığlı olduğunu söylemek zor.

Türkiye’de paranoid nitelikler taşıyan sosyal bilişim eğilimlerinin, bireylerin farklı toplumsal alanlardaki davranışlarını yönlendirmelerinde oldukça etkili olduğu hipotezini;

a) Yabancılarla *sosyal* alandaki ilişkilerde güvenin *nesnel* bir temele dayanmasının gerekliliğini⁸ veya yabancılar karşı *güvensizliğin esas olmasını* ve bireylerin güven uyarıcı niteliklerini ya aynı grubun üyesi olmaları ya da belirli kişilerarası *ilişkilerin* geçmişinden kaynaklanan ahlaki ödevlerle⁹ yükümlü bulunmaları dolayısıyla kazandıklarının düşünülmesini ve grup dışındakilerle kurulacak ilişkilerde nesnel güvenin bu türdeki ilişkilere grup içi ilişkilerin bazı niteliklerinin kazandırılması (örneğin yabancıların bir arkadaşın yakını olması) veya karşı tarafı ahlaken bağlayan bazı kişilerarası ilişkiler kurulması (örneğin hatır ilişkileri) yoluyla sağlanabileceği inancını;

8. Çin toplumunda yabancılarla ilişkilerde güven duygusunun aile ilişkilerine benzer özel ilişkiler kurulmasıyla objektif olarak oluşturulması konusunda bkz. Lucian W. Pye, Mary W. Pye, *Asian Power and Politics: The Cultural Dimension of Authority*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985, s. 71.

9. Ahlaki yükümlülüklerin belirli ilişkilerin geçmişinden kaynaklanması konusunda bkz. Joan G. Miller, David M. Bersoff, “Cultural Influences on the Moral Status of Reciprocity and the Discounting of Endogenous Motivation”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 20, No. 5, October 1994, s. 592.

b) Bireylerin davranışlarını yönlendirirken, genelleşmiş ötekenden¹⁰ çok, *anlamalı ötekilerin* beklentilerini veya gösterecekleri olası ya da aktüel tepkileri dikkate almaları¹¹ nedeniyle, yabancılar karşısında aralarında bir rol ilişkisi yoksa daha da belirginleşen bir şekilde, deyim yerindeyse “sudan çıkmış bir balık” gibi, ahlaken ne yapacaklarını bilememelerini (amoralizm);

c) *Siyasal* alanda da etkisini aynı ölçüde hissettiren grup dışına karşı güvensizliği, *rakiplerden veya hasımlardan ya da karşıt grupların üyelerinden ahlaki olmayan davranış beklentisinin sürekliliğini*, bu ikisinden beslenen *kompro düşüncelerini*, ahlakın etki alanının grupla sınırlı olmasından ve türdeşliğin vurgulanmasından kaynaklanan kutuplaşma eğiliminin yüksekliğini, özellikle birbirlerini karşıt konumlara yerleştiren gruplarda daha belirgin olmak üzere,

10. G. H. Mead'ın bu kavramıyla bir topluluktaki genel norm ve değerler kastedilmektedir. Mead belirli, somut ötekilerle kurulan ilişkilerle “genelleşmiş öteki” ile kurulan ilişkinin nitelikleri arasındaki farkı oyun ve müsabaka arasındaki farka dayandırır. Şöyle ki, bir oyunda çocuk, belirli bir diğerinin rolünü üstlenirken, yani kendini bir doktorun, polislin vs yerine koyarken, bir müsabakada geçerli olan *genel* kuralları ve standartları bilmek ve uygulamak zorundadır. İşte genelleşmiş ötekinin kökeni buradadır. Mead'a göre, oyun, gelişim sürecinde müsabakadan önce gelir. Zira “Bir müsabakada, düzenlenmiş bir süreç ve kurallar vardır.” Mead'a göre soyut düşüncenin, nesnellığın ve kişisel olmama becerisinin kazanılması bu aşamaya ulaşılmasına bağlıdır (George Herbert Mead, *Selected Writings*, Andrew J. Reck (ed.), The University of Chicago Press, Chicago, London, 1981, s. 245-247, 284-285, 288). Bu kavram hakkında ayrıca bkz. Ian Burkitt, “Social Selves: Theories of the Social Formation of Personality”, *Current Sociology*, Vol. 39, No. 3, Winter 1991, s. 211; Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çevirenler: Hüseyin Özel, Talip Kabadayı, Mine Turhan Kara, Nursen Oral, Işıl Bayar, Hamdi Bravo, Ayraç Yayinevi, Ankara, 2000, s. 627.

11. A. Selami Sargut' un yazdıkları bu konuya ışık tutuyor. Sargut kendi ampirik araştırmalarına dayanarak, “Türk insanının ve yöneticisinin, göreve dönük olması gereken koşullarda ilişkiye dönük çıktığı görülmektedir” diye yazmaktadır (Sargut, s. 171).

grubun ve üyelerinin diğer gruplar ve üyeleri karşısındaki haklılığının sürekliliği düşüncesinin sabitliğini;

d) Uzlaşılması mümkün görülmeyen görüşleri savunan kesimlerin yalnızca yanlış düşünceleri benimseyen güçler olarak değil, aynı zamanda kötü ve aşağı görülmesini; bu kesimleri kontrol altında tutacak tüm güçlü bir merkezi kurumsal veya siyasal otorite arayışını;

e) *Bütünsel bir üstünlüğe* sahip görülen bir otorite tarafından desteklenen ve toplumu tümüyle yönlendiren kuşatıcı ve *herkesi* bağlayıcı bir inanç ve düşünce sistemi bulunmaksızın düzenin yerini *kaosa ve bilinmezliğe* bırakacağı düşüncesini, grubun ve onun otoritesini temsil edenlerin belirli davranış veya düşüncelerinin eleştirilmesinin bile bir aşığılama sayılmasında ortaya çıkan *aşırı normativist* eğilimi *betimsel* başlangıç noktaları olarak ele alarak geliştirmek istiyorum. Böylece bu metinde paranoyayı klinik anlamıyla değil de, daha çok sosyal inançların ve kolektif davranışların bir ögesi olarak ele almaya çalışacağız. Burada şu noktayı belirtmekte yarar var: Türkiye’de toplumsal alanlar birbirinden endüstrileşmiş Batı toplumlarındaki kadar ayrışmadı. Dolayısıyla kamusal, sosyal, siyasal hatta özel alanlar arasında bu metinde yapılan ayrımlar, oldukça gevşek kategorilere işaret ediyor. Hatta Türkiye’de birey-topluluk-devlet ayrışmasının da tam anlamıyla gerçekleşmediğini belirtebiliriz.

Türk toplumundaki köklü paranoid eğilimlerin, iktidarın kendini yeniden üretim mekanizmalarına ilişkin kültürel tercihlerle, toplumsal bütünleşmenin ancak toplumun

merkezi ve tümgüçlü görülen bir kurum tarafından kontrol edilmesiyle sağlanabileceğine dair yaygın inançla veya bas-
kın kolektivist kültürün farklı gruplar arasında veya sosyal
alandaki kaçınılmaz bir şekilde ürettiği yoğun güvensizliğin
etkileri göz önünde tutulduğunda bundan başka bir yolun
bulunmadığı düşüncesiyle, bunun sonucunda *demokratik
kurumların ancak orta düzeyde bir iktidar basamağında konum-
lan(dırıl)malarıyla*, aynı kültürel eğilimin kaçınılmaz bir so-
nucu olan, farklı gruplardakilerin birbirlerine karşı farklı
standartları yansıtan muamelelerde bulunmalarının ve bu-
nun süreceğine dair sosyal beklentilerin, hukuk devletinin
kendisine güvenilebilir bir kurum olarak yaşam dünyasına
nüfuz etmesini ve böylece bireysel hukuki özneliğin güçlen-
mesini engellemesiyle, temelinde ahlakın etki alanının özel-
likle grupla sınırlandırılması yatan komplo düşüncelerinin
ve beklentilerinin çok kez komplolar kadar etkili olmasıyla,
kültürün ve iktidarın kendini bireysel öznellik dolayımıyla
üretmemesi nedeniyle, Türk toplumunun bir *hak toplumu*
olamamasıyla, yine aynı nedenlerden dolayı toplumu “kont-
rol felsefesi”nin¹² toplum tarafından da kabul edilmesiyle ve
dolayısıyla bu felsefeyi destekleyen veya sürdürenlerin bir
meşruiyet eksikliğini hissetmemeleriyle, etkisini hâlâ güçlü

12. Ş. Mardin stratejik konumların elde edilerek “toplum üzerinde” kontrolün sağ-
lanması olarak tanımladığı “sosyal kontrol’ felsefesi”nin köklerini, bürokratik ke-
simlerin “Toplum yönetilmelidir, bunu yapacak olan devlettir, devleti temsil eden de
bürokrattır” şeklindeki *toplum felsefelerinde* ve Osmanlıların sosyal mühendislikteki
başarılarında buluyor (Şerif Mardin, “Kontrol Felsefesi’ ve Geleceğimiz”, *Siyasal ve
Sosyal Bilimler: Makaleler II*, Derleyenler: Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İleti-
şim Yayınları, İstanbul, 1990 içinde, s. 111-112).

bir şekilde sürdüren şeref kültüründe *üstünlüğün bütünsel bir özellik olarak algılanması* ve karşıt güçler veya hasımlar karşısında herhangi bir küçük tavizin bile topyekûn yenilgi gibi hissedilmesinin bir sonucu olarak *bireysel ve grupsal savunmacılığın* ve bunun da etkisiyle *misillemeciliğın* yaygın bir tutum olarak karşımıza çıkmasıyla, ortak sadakat nesnelrinin kültürel olarak idealleştirilmesiyle, çeşitli düzeylerde karşımıza çıkan bütünlük kaygıları nedeniyle düşünsel veya ideolojik kesinlik ve mutlaklık arayışından vazgeçilememesiyle, üst otoritenin *nihai bir referans noktası* olarak görülmesi geleneğinin etkisini sürdürmesiyle, bireylerin erişim alanının dışında konumlandırılan üst otoritenin bireyler için bir örnek oluşturmasına imkân olmaması nedeniyle, onların hep *izleyici* rolünü oynamak zorunda kalmalarıyla, biraz da örnek bir otoritenin bulunmaması nedeniyle daha çok otoriter toplumlarda karşılaşılan *güçlü devlet ve otorite arayışı ile kurumsal ve sosyal laçkalığın ve bireysel sorumsuzluğun bir aradalığıyla* Türk toplumunda da karşılaşılmamasıyla, iktidarla itibar ve şeref arasında kurulan bağ nedeniyle, iktidara atfedilen önemin ayrıca artmasıyla, otoriter güce özel bir önem atfedilen paternalist zihniyetin etkisini çeşitli kademelerde şu ya da bu ölçüde sürdürmesiyle, *genel norm ve değerlerin kültürel nedenlerden ötürü bireylerce içselleştirilmemesiyle* ve bu nedenle sosyal ortama aşırı duyarlı amorf bir benlik yapısının ortaya çıkmasıyla, Türk toplumunda üretilen bu tür benliğin aktüel sosyal bağlamın etkilerine açıklığıyla ve bundan kaynaklanan kandırılma ve fitne kaygılarıyla nedensel olarak yakından ilişkili yönleri var.

Türkiye’de bireyler, değişik toplumsal alanlarda, çok farklı hatta birbiriyile çatışan ahlaki yönelimleri yansıtan davranışlar sergileyebiliyorlar. Daha açık bir ifadeyle, bireylerin siyasal, sosyal ve özel alanlardaki davranışları birbirinden, ahlaki dayanakları açısından, hatta ahlaki görülüp görülmedikleri bakımından, radikal bir biçimde ayrılabilir. Keza hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan ilişkilerdeki davranışların ahlaki nitelikleri birbirinden oldukça farklı olabiliyor. Hiyerarşik ilişkilerde tarafların ahlaki hak ve yükümlülükleri konumlarına bağlı olarak değişebiliyor ki, bu da ahlaki tekilciliğin önemli bir görünümüdür. Ahlaki tekilciliğin hangi görünümde ortaya çıkacağına, bu alanların kendi özellikleri de etkili olmaktadır. Bireyler ilişkisel değerlerini daha çok haneye hapsedmiş gibi görünürken, sosyal alandaki (yabancılar karşısındaki)¹³ davranışları ve tutumları için amoral bir bireycilik denebilir. Farklı grupların üyeleri birbirleri karşısında çok kez tekilci (partikülaristik) bir ahlakı sergilerken, siyasal alanda bazı idealleştirilmiş ortak sadakat nesnelere destekleyebiliyorlar. Keza, çok kişi, bir yandan ortak sadakat nesnelere yüceltirken, bir yandan bu nesnelere ilişkilerinde karşılıklılığa önem veriyor (örneğin sadakati karşılığında özel korunma ve hatta ayrıcalık bekliyor).

13. Burada sosyal alan, belirli kişilerin dışında, “genel” olarak kişilerle kurulan (terimin bu şekilde kullanılışı için bkz. Craig Calhoun, “Plurality, Promises, and Public Spaces”, *Hannah Arendt and the Meaning of Politics*, Craig Calhoun, John McGowan (eds.), University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997 içinde, s. 253), özellikle de “yabancı”larla ilişkileri gösteriyor.

Türkiye’de çoğulculuk dağılma; özgürlük kaos, anomi veya belirsizlik; hukuk devleti anarşi; hakların vurgulanması yabancılaşma ve hakların kötüye kullanılması; demokrasi istikrarsızlık ve çekişme korkusunu uyandırıyor. Genel ahlaki ve hukuki kurallardan çok, güçlü bir otorite veya merkez dolayısıyla; normlardan çok, idealler yoluyla bütünleşme eğilimi var. Dolayısıyla *kurallara uyum, dış otoritenin güçlülüğünün bir işlevi oluyor*. Psikanalitik terimlerle ifade edecek olursak, Türk toplumunda ego idealinin üst-bene egemen olduğunu belirtebiliriz. Ego idealince desteklenen ve onu destekleyen *kültürel olarak idealleştirilmiş* imgelere ve ortak sadakat nesnelere dayandırılmaya çalışılan siyaset, ne paraziter siyasal katılımın ne de yüksek düzeydeki güvensizliğin önüne geçebilmiştir. Türkiye’de toplumsal tutunum, toplumsal ve ekonomik işbölümünden veya karşılıklı bağımlılıklardan, Freudyan bir evrenselci üst-benden¹⁴ hatta Kleinian tekilci vicdandan çok, bazı kültürel olarak idealleştirilmiş imgelere ve narsisizmi koruyucu özdeşleşmelere dayanmaktadır. Böylece, hedefler sürecin önüne geçiyor ve araçların da ahlaki ve hukuki açılardan ayrıca değerlendirilmesi gerekliliğinin üzerinde fazla durulmuyor. Bu eğilimlerin popüler anlamıyla Makyavelizme zemin hazırladığına şüphe yok. Yeniliklerin nasıl değerlendirileceği ise bilinmiyor ve kalitesi değerlendirilemiyor. Böyle bir toplum herhalde hiçbir öl-

14. Freud’un üst-ben anlayışının evrenselci yönleri için bkz. Eli Zaretsky, “Melanie Klein and the Emergence of Modern Personal Life”, *Reading Melanie Klein*, John Phillips, Lyndsey Stonebridge (eds.), Routledge, London, New York, 1998 içinde, s. 37.

çüye göre normalleşmiş sayılamaz. Oysa Batılı demokrasi-ler çoğulculuk ile güçlü bir devletin, vatandaşlık bilinciyle düşünce ve çıkarların farklılığının, özerklikle sorumluluğun yan yana veya iç içe olabileceğine dair bazı örnekler sunabiliyorlar.

Bu toplumsal panoramaya baktığımızda (özellikle “yabancı”larla) işbirliği (ve dolayısıyla dayanışma) noksanlığıyla, vurgulanmış ve devletçe de özel olarak desteklenen bir milliyetçiliğin, yüksek düzeydeki ve oldukça stabil sosyal güvensizlikle¹⁵ kolektif gururun,¹⁶ linç gibi dürtüsel davranışlarla grup veya yakınlar için fedakârlıkta bulunma isteğinin bir arada bulunduğunu, ortak sadakat nesnelere bir yandan idelleştirilirken, diğer yandan özellikle bir kurum olarak onlara aynı derecede hatta çoğu zaman hiç güvenilmediğini görüyoruz. Bu özellikler derin bir *yarılmaya* işaret etmektedir. Türkiye’de iktidarın yeniden üretilmesinde ya dolaysızca ödül ve ceza sistemine başvurulmak suretiyle, ya da idealleştirilen ortak sadakat nesnelere özdeşleşmelerin desteklenmesi ve böylece bir mükemmellik ve güç duygusunun deyim yerindeyse bireylerce ödünç alınması yoluyla, daha çok

15. A. Selami Sargut Türkiye’de gerçek anlamıyla anonim şirketlere fazla rastlanmamasının veya ismi böyle olsa da birçok şirketin aslında şahıs ya da aile şirketi olmasının arkasında “önemli ölçüde düşük” güvenin ve toplumsal sermaye yoksunluğunun bulunduğunu belirtiyor (Sargut, s. 147). İtalikler bana aittir.

16. Türk elit kültüründe gururun yeri hakkında bkz. Frederick W. Frey, “Patterns of Elite Politics in Turkey”, *Political Elites in the Middle East*, George Lenczowski (ed.), American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D. C., 1975 içinde.

dışsal mekanizmalara dayanılmaktadır. Birbirine güvenmeyen ve dolayısıyla işbirliği de yapamayan, yabancılara (ele) karşı kuşkulu ve sosyal açıdan ilgisiz kişiler, kültürel olarak idealleştirilen ortak toplumsal sadakat nesnelere içtenlikle bağlı olsalar da, bu tip bir kolektivizm bir paradoksu göstermiyor mu? Türkiye’de resmi yollarla da üretilen veya tekrarlanan kolektivist retorik ile sosyal alanda yabancılar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan *amoral bireycilik* arasında derin bir uçurum var. Ancak bu açık, kolektivist değerlerin daha da çok vurgulanmasıyla, propaganda ya da yalnızca eğitimle kapatılamaz. Zaten eğitim de çoğu yerde kültürün hizmetindedir. Bu farkın kapatılmasının zorunlu ama yeterli olmayan bir koşulu, demokrasinin işlevselliğine ve gerçekliğine ilişkin sosyal bir bilincin olmasıdır.¹⁷

Böylece Türkiye’de toplumsal ve siyasal yaşamda ortaya çıkan bazı karakteristik zıtlıkları saptayabiliyoruz. Gündelik hayatta, yaşam dünyasında¹⁸ özellikle ahlaki davranışlarını tekilisel (particularistic) sosyal bağlama, ilişkilerdeki muhataplarının taşıdığı sosyal niteliklere göre yönlendiren ve değiştiren (çifte standartlı), diğer yandan bazı geleneklerin ve sosyal alışkanlıkların çekincesizce izlenmesi gerektiğini düşünen, başkalarının haklarını ve hukuk

17. Etkin bir demokrasinin varlığının komüniteryanizmi de güçlendireceği savı için bkz. Daniel A. Bell, s. 6-32.

18. Yaşam dünyası bir aktörce verili kabul edilen rutin aktivitelerdir (James M. Jasper, “The Politics of Abstractions: Instrumental and Moralistic Rhetorics in Public Debate”, *Social Research*, Vol 59, No. 2 (Summer 1992), s. 334).

kurallarını hiçe sayacak derecede “bireyci” daha doğrusu “egoist”, ama aynı zamanda ulusal topluluğunun çıkarı söz konusu olduğunda milliyetçi, bir yandan genel olarak kinik ama diğer yandan ortak sadakat nesnelere ve sembollerine neredeyse koşulsuzca bağlı, genel normlara uyup uymadığı konusunda duyarlı olmasa ve bu konuda içsel bir hesaplaşmadan çok, dışsal otoritenin tepkilerinin kendi üzerindeki aktüel veya olası olumsuz sonuçlarını gözetse de, diğer yandan otoriteye saygı “göstermeyi” de ihmal etmeyen, eğitimi destekleyen hatta yücelten, ama bilgiyi ve bilimi daha çok bir araç olarak gören, üstelik otoriteyi bilginin de üstünde gören, bir yandan grubunu normatif olarak her şeyden üstün tutarken, diğer yandan otoritelerle ilişkilerini kendi lehine kişiselleştirmeye çalışan veya hiyerarşik ilişkileri yoluyla ayrıcalık elde etmeye uğraşan ve üstelik bunu bu ilişkilerin ahlaki bir gereği olarak düşünen ve kişisel çıkarlarına hizmet eden davranışlarındaki başarısından dolayı övünen, Türklüğünden gurur duyan ama başka Türklere fazla hatta pek güvenmeyen ve sosyal açıdan ilgisiz bir birey tipinin Türkiye’de kayda değer ölçüde yaygın olduğunu zannediyorum. Bu sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik panorama, paranoid düşüncelerin ve tutumların yeşermesi için Türkiye’de ortamın ne kadar elverişli olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de paranoid eğilimlerin sosyal bilimsel bir bakış açısıyla incelenmesinde belki *devletten çok topluma, normlardan çok zihniyete, toplumsal ve siyasal yapıdan çok yaşam dünyasına bakmak gerekiyor*. Devletin toplumun üzerinde bir

otoritesinin bulunması, onun toplumun içinde de bir otoritesinin bulunduğu anlamına gelmiyor.¹⁹ Türkiye’de paranoid düşünce yaşam dünyasına da damgasını vuruyor. Bireyin sorgulamadan kabul ettiği veya değişebileceğine inanmadığı rutin eylemler yaşam dünyasını oluşturur.²⁰ Türkiye’de çok güçlü bir yaşam dünyası bulunuyor. Türkçedeki “Böyle gelmiş, böyle gider” veya “Dünyayı sen mi değiştireceksin” gibi sözler, yaşam dünyasının bireylerin davranışlarını yönlendirici gücünü gösterir. Bireylerin baskın benlik yapısının özellikleri sonucu aktüel sosyal bağlama karşı aşırı duyarlı olmaları, bağlamsal benlikli kişilerin davranışlarını yönlendirirken öncelikle sosyal rutinleri göz önüne almaları, Türkiye’de güçlü bir yaşam dünyası olduğuna işaret etmektedir. Yaşam dünyasının gücü, ahlaki ve hukuki *genel* kuralların bireylerin davranışlarını yönlendirici unsurlar olarak kendi başlarına yeterli görülmeşiğinde, bireylerin ancak başka, özellikle de çevrelerindeki insanların davranışları bu doğrultuda olduğunda bu tür kurallara uymak eğiliminde olmalarında ortaya çıkmaktadır.²¹ *Türkiye’de yaşam dünyasında geçerli olan ortak davranış eğilimlerini kurallaştırmak son derece zordur ve bu yönelimler fevkâlâde tekilselci bir nitelik taşımaktadır.* Türkler için davranış normdan önde gelmektedir.

19. Toplumun üzerindeki ve içindeki iktidar ayrımı için bkz. Michel Foucault, *Power/ Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, Colin Gordon et al. (trans.), Colin Gordon (ed.), Harvester Wheatsheaf, New York, 1980, s. 38. Bu konuda ayrıca bkz. Barry Hindess, *Discourses of Power: From Hobbes to Foucault*, Blackwell, Oxford (UK), 1997, s. 106.

20. Jasper, s. 334.

21. Karş. LeVine, s. 471.